

УДК 340.6:17.023.6

О. Ю. Нетудихатка

ЕТИКА І КАЗУЇСТИКА В СУДОВО-МЕДИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

Судова медицина завжди була нероздільною з юриспруденцією тому, що судово-медичні дослідження визначаються потребами правової практики і всі експертизи виконуються в межах процесуальних вимог на основі методичних, методологічних принципів як спеціальної наукової дисципліни. Тому кожний випадок експертизи несхожий на будь-який інший і представляє собою кожний раз «terra incognita» і виступає як казуїстичний варіант.

Процес судово-медичної експертизи і сам предмет, який є не звичайним однонаправленим, а комплексним, інтегральним, представляє собою діяльність постійного творчого пошуку з метою проведення експертних досліджень і виявлення того, що глибоко заховано і ніяк не представлено озброєному оку. Достатня кількість робіт присвячена цій проблемі [Закон України «О судебной экспертизе»; Авдеев М. И., 1959 [1]; Винберг А. И., 1979 [6]; Джалалов Д. Д., 1984 [8]; Рубежанський А. Ф., 1976 [13]; Нетудихатка О. Ю., Мавед О. О., 2007 [10].

Судово-медична експертиза — неоднозначна. Певна частина її носить простий, ординарний характер. Але це може сказати тільки неосвічена, не знайома зі специфікою роботи експерта людина. Але досвід і великий об'єм багатогранної інформації, якою володіє професійний експерт, дають змогу йому в простих, незначних дрібницях побачити те, що не бачать інші, а саме загальні риси явища, а також знайти і сформулювати переконливі докази встановлених фактів. Крім того, в судово-медичній експертній практиці зустрічаються казуїстичні випадки, які не мали попередніх аналогів. У прагненні показати всю складність, творчість і інтегральність діяльності судово-медичного експерта складається мета дослідження.

Задачі:

- надати характеристику судової медицини і її складових;
- показати складності і проблеми, які вирішує судова медицина;

— навести характерні приклади складних криміналістичних ситуацій і показати роль судово-медичної експертизи у розв'язанні проблем;

— надати читачеві змогу оцінити роботу судово-медичного експерта і вирішити питання: звичайна чи казуїстична ця робота.

Судова медицина — галузь науки, яка займається виявленням та розглядом питань, які виникають у цивільному та кримінальному процесі. Розвиток її нерозривно пов'язаний із зародженням і формуванням державності, історією розвитку правовідносин і правових норм, які змінюються у зв'язку із зміною соціального ладу. Предметом судової медицини є застосування медичних знань у судовій практиці. Причому вся ця робота представляє собою велику витрату творчої енергії висококваліфікованих спеціалістів. Саме такі випадки відносяться до категорії судово-медичної казуїстики [12]. Про складність і проблемність поставлених питань перед експертом можуть свідчити наведені приклади.

Труп молодої жінки знайдено біля стіни будинку, під відкритим вікном її квартири на 7-му поверсі. При дослідженні трупа виявлені ушкодження від падіння з висоти. Крім цього на шиї жінки виявлені сліди strangulation борозни у вигляді садин і крапкових крововиливів з загальним рельєфом, який повторював поверхню білизняної вірвовки. Висновок слідчого — смерть в результаті падіння з висоти.

Знайдено у товарному вагоні, який використовувався для житла студентів будівельного загону, труп студента, який висів у ковзній петлі з брезентового ремня військового зразка. Свободний кінець ремня був перехлеснутий в один оберт на горизонтальній стельній балці вагону. Дистанція від пряжки до балки була настільки коротка, що голова студента торкалась балки. Відстань від стоп до підлоги 75 см. Будь-якого предмета, який міг би бути використований як «підставка», при огляді місця пригоди не виявлено. Висновок слідчого — самогубство.

В обох випадках слідчими зроблені попередні помилкові висновки. В результаті тривалих судово-медичних (гістологічних, рентгенологічних, морфологічних, антропологічних, ергономічних) досліджень вдалось знайти істинні причини, механізм загибелі постраждалих і притягнути винуватців до відповідальності.

Безумовно, трапляються випадкові знахідки при дослідженні трупа: знайдення голки або кулі в серці при аутопсії, зробленої через 10–15 років після поранення голкою або кульового поранення. Все це розглядається як атипові випадки. Незважаючи на різноманіття, атипові спостереження можуть бути об'єднані в певні групи незвичайними умовами виникнення ушкоджень або захворювання; незвичайними властивостями пошкоджуючого агента або іншого етіологічного фактора; з незвичайним механізмом виникнення ушкоджень; з незвичайним патогенезом нозологічної форми; з незвичайним варіантом клінічного розвитку, ушкодження або захворювання; з незвичайним завершенням ушкодження.

Навіть кожний випадок комбінованої травми можна віднести до казуїстичних випадків тому, що невідомо, чим закінчиться цей складний

випадок, коли пошкоджені череп, грудна та черевна порожнини з внутрішніми органами, кінцівки, причому є складний загальний шоківий стан людини і втрата крові.

Восени вночі нетверезий чоловік угнав легковий автомобіль, не справився з керуванням, машина впала з мосту у мілку річку. Вибрався з машини. В мокрій одежі при температурі +2 градуси пройшов більше 1,5 км. Зайшов у підвал нежилого будинку. Спробував розвести вогонь. На ньому загорілась хоч мокра, але просмоктана бензином одежа. Ранком знайдено його працівниками міліції у непритомному стані. Госпіталізований. В крові карбоксігемоглобіну 40 %, 1,8 % етилового спирту, температура в прямій кишці +29 градусів. Помер через 8 годин. На розтині: ознаки отруєння чадним газом, опіки 2–3-го ступеня 18 % поверхні тіла, ураження дихальних шляхів продуктами горіння. Загальне переохолодження організму, перелом 6-го шийного хребця, тотальний крововилив під павутинну оболонку спинного мозку. Така кількість різних ушкоджень в одної людини ставить перед судово-медичним експертом дуже багато питань, на які він повинен відповісти. Яка основна причина смерті?!

Професійна діяльність судово-медичного експерта стає усе більше публічною: зростає кількість консультацій, надаваних адвокатам, слідчим, суддям з суцільно специфічних питань; нерідко фахівцям даної професії доводиться виступати в суді, ще частіше спілкуватися з родичами померлих, а також у випадках огляду живих осіб і із самими потерпілими, зустрічатися із представниками правозахисних організацій і засобів масової інформації. Все це накладає свій відбиток на психологію спілкування з перерахованими категоріями осіб.

На думку Я. М. Яковлева, у будь-якій професійній діяльності проявляється три види психологічних особливостей: по-перше, властиві будь-якій діяльності людини й професіях, що проявляються в усіх без винятку; по-друге, характерні для конкретного роду діяльності, що включає в себе ряд охоплюваних їм професій, і, нарешті, особливості властивого певного виду професії. Деякі автори додають четверту психологічну особливість професійної діяльності — психофізіологічні особливості суб'єкта діяльності. Специфіку професійної діяльності фахівця, зокрема в області судової медицини, можна умовно розділити на ряд підструктур із властивими ним ознаками: інтелектуальна (спостережливість, певний стиль мислення, професійна інтуїція та ін.), комунікативна (спілкування, емоційна стійкість, можливість по зовнішніх ознаках інтерпретувати невербальні сигнали й т.і.), організаторська (відповідальність, особиста зрілість, авторитет, здатність брати на себе рішення будь-яких виникаючих проблем, принциповість, цілеспрямованість і ін. [7]).

У зв'язку зі збільшенням комунікативної діяльності працівника значну роль відіграє психологія ділового спілкування. Саме вона останнім часом вносить значний вклад у рішення складних, багатопротифільних

завдань поглиблення професійної компетентності соціологів (фахівців системи людина — людина), до яких і відносяться лікарі, юристи, експерти, тощо. Для них психологія ділового спілкування не відвернена наука, а важлива й необхідна ланка їхньої психологічної культури [3].

Наприклад, професія судово-медичного експерта припускає високий рівень психологічної компетентності, що має на увазі під собою знання індивідуально-психологічних особливостей особистості, уміння експерта ефективно спілкуватися, дотримуватись культури розумової діяльності фахівця. Все це є частиною його професійної майстерності.

Знання в самих різних областях, ємна пам'ять, інтелектуальна активність, культура мислення. При всьому різноманітті спостережень в судовій медицині і незвичайності окремого випадку можна виділити декілька узагальнюючих, об'єднуючих положень, які підкреслюють значення цих випадків: публікація рідкого факту є прецедентом, з яким в майбутньому будуть порівнюватися схожі процеси, явища, ситуації; проведення будь-якої нестандартної експертизи потребує активізації творчості, інтелекту спеціаліста і приведе до збагачення наукової думки, до появи нової наукової інформації, винаходів. Такими винаходами з'явилися в нашій практиці винаходи: Спосіб експертизи віку людини, Патент Нетудихатка О. Ю., Мавед О. О. на корисну модель № 47669 від 25.02.2010 р.; Спосіб визначення віку трупа, Патент Нетудихатка О. Ю., Мавед О. О. на корисну модель. № 33432 від 25.06.2008 р., Спосіб визначення віку дитини. Патент Нетудихатка О. Ю., Мавед О. О. на корисну модель. № 64762 від 25.11.2011 р., Спосіб визначення фізичної активності. Патент Нетудихатка О. Ю., Мавед О. О. на винахід № 89670 від 25.02.2010 р.; вирішення екстраординарної задічі стає можливим лише при слідуванні загальній методології пізнання стосовно судово-медичної теорії і практики.

Це все стає дійсним завдяки особистості експерта, його знанням, навичкам, здібностям, відношенню до своєї спеціальності, усвідомленню свого соціального обов'язку, тобто кваліфікації судово-медичного експерта. Всі необхідні якості експерта формуються і вдосконалюються протягом всієї активної експертної діяльності. При цьому можуть бути в роботі експерта і недоліки: складання плану, який не охоплює всього комплексу необхідних досліджень, методик і потреби в додаткових матеріалах, реактивах, обладнанні; неповноцінність при проведенні, підготовці і виконанні будь-якої окремої методики може призвести до різних недоліків: використання неповного набору досліджених об'єктів (предмети травмуючі, одяг постраждалого, медичні документи т.ін.); неповне дослідження кожного об'єкта, не виконання обов'язкових технічних прийомів, порушення послідовності проведення лабораторних методів; недостатнє число спроб, експериментів для підтвердження стійкості ознак, явищ, процесів, заміна об'єктивних методів суб'єктивними; невідповідність методик задачам, які стоять перед дослідженням, поставленим судом або слідством.

Друга група недоліків складається з порушень у самих методах дослідження: неточна постановка задач або неправильний вибір об'єкта для лабораторного дослідження, в результаті чого не будуть виявлені істотні ознаки або отримають неточні результати; неправильні умови витягнення, транспортування і зберігання речових доказів, що призведе до втрати істотних фактів злочину.

Професійна діяльність експерта чітко регламентована. Законодавчо визначені службові обов'язки, й відступ від них є ознакою його недостатньої професійної компетенції. Важливо, щоб дотримання правових норм було пов'язане з моральними мотивами, з розвинутою правосвідомістю. Професійні повноваження, найменший відступ від яких може викликати важкі наслідки, носять обов'язковий характер. Зазначимо при цьому вміння приймати рішення відповідно до закону й з урахуванням аналізу всіх обставин [14]. Професійна діяльність в області судової медицини визначає й особливий тип поведінки, носить яскраво виражений соціальний характер. У першу чергу це: високий особистісний професіоналізм, відповідальність, обов'язковість, вміння будувати ефективні взаємини з різними людьми. Специфіка професійного спілкування судово-медичного експерта очевидна. У контакт нерідко доводиться вступати з різними людьми: співробітниками правоохоронних органів, потерпілими й злочинцями, чоловіками й жінками, представниками різних соціальних шарів, націй, з молодими й людьми похилого віку, особами, що перебувають в особливому емоційному стані, і т.ін. Щоб організувати на належному рівні спілкування з цими людьми, необхідно мати високу комунікативну компетенцію — знання в області психології спілкування, вміння й навички організації ділових контактів.

Для більше ефективної комунікації судово-медичний експерт повинен мати певні якості в області емоційної й вольової сфер: увагою, сприйняттям, пам'яттю, мисленням і уявою. Уміння розподіляти великий обсяг уваги і його стійкість необхідні експертові для успішного спілкування, зокрема зі співробітниками правоохоронних органів, у судах. Для ефективного ділового спілкування до обов'язкових умов відносяться грамотність, логічність і відсутність емоційного фарбування мови. Нерідко особливістю професійного спілкування експерта є конфліктний характер ситуації. У таких випадках розвинутий самоконтроль своїх емоцій, стеничний тип реагування в екстремальних ситуаціях — обов'язкові складові успішного спілкування в умовах активного психологічного протистояння сторін. При цьому надзвичайно важливо використовувати адекватну ситуації стратегію спілкування; не менш важлива гнучкість професійного поведінки судово-медичного експерта, його здатність до знаходження компромісів. Важливо швидко й точно оцінити індивідуально-психологічні особливості особистості співрозмовника, щоб потім вибрати найбільш підходящу для ситуації тактику спілкування. Психологи встановили істотні розходження в психічному складі чоловіків і жінок, тому бесіда із чоловіком відрізняється від аналогічної з жінкою. Жінки,

як правило, більше навіювані, більше вразливі й емоційні. У той же час жінки більше стійкі до стресів. Відомо, що стану афекту частіше піддані чоловіки. Значимих розходжень у рівні інтелекту чоловіків і жінок дослідники не виявили, хоча якісні розходження мають місце. Наприклад, більшість жінок правослухняні, тобто переважним у них є образне мислення, більшість чоловіків — лівопівкульні, в них переважає абстрактно-логічне мислення, тому чоловіки частіше живуть абстрактними поняттями, а жінок, навпроти, цікавлять конкретні речі. Жінки більше схильні до аналізу, чоловіки — до узагальнень. Виявлено, що міжпівкульні зв'язки в жінок більш численні, ніж у чоловіків [7], у зв'язку з чим у них краще відбувається об'єднання інформації, наявної в обох півкулях. Цим можна, наприклад, пояснити те, що жінкам, як правило, легше словами виразити свої почуття й відчуття, описати свої переживання. Жінки здібніше до запам'ятовування, їхній словниковий запас найчастіше багаче. Чоловіки перевершують жінок в умінні організовувати, управляти, співвідносити й використовувати зорову інформацію [14].

Однак у наші дні одні лише професійні вміння й навички не забезпечують людині досягнення вершин майстерності в обраній спеціальності. Професійна діяльність має на увазі й уміння розташовувати до себе людей, піклуватися у своєму іміджі всім, чия професійна діяльність пов'язана зі спілкуванням, у тому числі й судово-медичний експерт.

Практика закордонного досвіду [4] підтверджує таке положення: імідж ділової людини — потужний психологічний засіб, що робить ефективний вплив на його опонентів і на нього самого.

Висновки. Роботу судово-медичного експерта і експертне мислення слід розглядати як інструмент пізнання. Уміння володіти цим інструментом є надійним фундаментом для самоосвічення спеціаліста. Не можна переоцінювати і значення казуїстичних випадків. Якщо якесь незвичайне ушкодження виникло в певних умовах, це не означає, що ушкодження із східною картиною не може виникнути в інших умовах. З іншої сторони, при повторних умовах не завжди виникають однакові явища, однакові наслідки. Тому не слід обмежуватися простим запам'ятовуванням казуїстики — важливо досліджувати і знаходити закономірності виникнення як окремих рідких явищ, так і їх сукупності. Уважний і допитливий спеціаліст, який взяв на себе правило всебічно і повно підходити до дослідження кожного об'єкта, кожної поставленої задачі, в кожному одиничному дослідженні знаходить тільки йому надані індивідуальні риси. Як нема однакових людей, так і нема однакових експертних спостережень. Кожний випадок є неповторним. Знання і мистецтво і складається в тому, щоб спробувати і знаходити цю неповторність. Випадки можуть бути східними, але ніколи не будуть ідентичними. Вміння в рядовому спостереженні побачити і продемонструвати їх особливості — це необхідна якість лікаря, який присвятив себе судовій медицині. Передумовами до вміння знаходити атипичне у звичайному на перший

погляд служать не тільки спеціальні експертні знання, не тільки фундаментальна лікарська підготовка, але й широкий світогляд, здібність інтелектуально і емоційно відчувати гармонію оточуючого світу. Ці якості закладаються в дитинстві і формуються протягом всього життя при спілкуванні з близькими, співпрацівниками, вчителями, учнями. Все це дає людині, лікарю, експерту найважливіший з всіх необхідних інструмент пізнання. Цей інструмент відкриває широкі можливості і володіє великою силою, але потребує до себе постійної уваги, постійного вдосконалення.

Л і т е р а т у р а

1. Авдеев М. И. Курс судебной медицины / М. И. Авдеев. — М., 1959.
2. Авер'янова Т. В. Судова експертиза. Курс загальної теорії / Т. В. Авер'янова. — 2008. — 141 с.
3. Аминов И. И. Психология делового общения : учеб. пособие / И. И. Аминов. — М., 2007.
4. Браун Л. Имидж — путь к успеху / Л. Браун. — СПб., 2001.
5. Вещественные доказательства. Информационные технологии процессуального доказывания / под ред. В. Я. Колдина. — М., 2002.
6. Винберг А. И. Судебная экспертология / А. И. Винберг. — Волгоград, 1979.
7. Годфруа Ж. Что такое психология. Т. 1—2 / Ж. Годфруа. — М., 2002.
8. Джалалов Д. Д. Установление крови и спермы в следах при экспертизе вещественных доказательств / Д. Д. Джалалов. — М., 1984.
9. Експертизи у судовій практиці / за ред. В. Г. Гончаренка. — К., 2005.
10. Нетудихатка О. Ю. Судова медицина / О. Ю. Нетудихатка, О. О. Мавед. — О., 2007. — 220 с.
11. Осмотр трупа на месте его обнаружения : руководство для врачей / под ред. А. А. Матышева. — Л., 1989.
12. Попов В. Л. Судебно-медицинская казуистика / В. Л. Попов. — Л. : Медицина, 1991. — 304 с.
13. Рубежанский А. Ф. Судебно-медицинская экспертиза / А. Ф. Рубежанский. — К., 1976.
14. Скобелина Л. А. Психология професійної діяльності адвоката : навч. посіб. / Л. А. Скобелина. — 2001.
15. Судебная медицина : учебник / под ред. М. И. Райского. — М., 1953.
16. Шахматов Я. Ф. Психическое старение: счастливое и болезненное / Я. Ф. Шахматов. — М., 1996.
17. Шепель В. М. Имиджология. Секреты личной привлекательности / В. М. Шепель. — М., 1997.

А н о т а ц і я

Нетудихатка О. Ю. Етика і казуїстика в судово-медичній експертизі. — Стаття.

Кожний випадок експертизи не схожий на будь-який інший, представляє собою «terra incognita» і виступає як казуїстичний варіант. Вміння в рядовому спостереженні побачити і продемонструвати їх особливості — це необхідна якість лікаря, який став експертом. Передумовами до вміння знаходити атипичне у звичайному на перший погляд явищі служать не тільки спеціальні експертні знання, не тільки фундаментальна лікарська підготовка, але й широкий світогляд. Таким чином, кожному професіоналові, а фахів-

цеві в області судової медицини особливо, необхідне знання мистецтва спілкування й психологічних особливостей опонента. При цьому однаково важливі й природні здатності, і утворення вміння будувати відносини з людьми, знаходити підхід до них, розташувати до себе, оскільки це становить основу життєвого й професійного успіху.

Ключові слова: судова медицина, казуїстика, експертиза, етика, співвідносини.

А н н о т а ц и я

Нетудыхатка О. Ю. Этика и казуистика в судебно- медицинской экспертизе. — Статья.

Каждый случай экспертизы не похож на какой-либо другой, представляет собой «terra incognita» и выступает как казуистический вариант. Умение в рядовом наблюдении увидеть и продемонстрировать его особенности — это необходимое качество врача, который стал экспертом. Предпосылками к умению находить атипичное в обычном на первый взгляд явлении служат не только специальные экспертные знания, не только фундаментальная лечебная подготовка, но и широкий кругозор. Таким образом, каждому профессионалу, а специалисту в области судебной медицины особенно, необходимы знания искусства общения и психологических особенностей опонента. При этом одинаково важны и природные способности, и формирование умения построения отношений с людьми, находить подход к ним, располагать к себе, поскольку это создает основу жизненного и профессионального успеха.

Ключевые слова: судебная медицина, казуистика, экспертиза, этика, взаимоотношения.

S u m m a r y

Netudykhatka O. Yu. Ethics and casuistry in forensic medical examination. — Article.

Each case of examination isn't similar on any another, represents «terra incognita» and acts as casuistic option. Ability in ordinary supervision to see and show it to feature is a necessary quality of the doctor which became an expert. As preconditions to ability to find atypical in usual, at first sight the phenomenon serve not only special expert knowledge, not only fundamental medical preparation, but also a broad outlook. Thus, in the field of forensic medicine, knowledge of art of communication and psychological features of the opponent are necessary for each professional and the expert. Natural abilities and formation of ability of creation of the relations with people are thus equally important, to find an approach to them, to gain, as it creates a basis of vital and professional success.

Keywords: forensic medicine, casuistry, examination, ethics, relationship.